

Primljen/Received: 31. 12. 2018.
Prihvaćen/Accepted: 11. 2. 2019.

UDK/UDC:
94:355.012(497.6)“1992/1995“(075)
Prethodno priopćenje/Preliminary communication

MELISA FORIĆ PLASTO

Podijeljena prošlost za podijeljenu budućnost!?

Rat 1992-1995. u aktuelnim bosanskohercegovačkim udžbenicima historije

Apstrakt: U radu se problematizira pitanje sadržaja aktuelnih bosanskohercegovačkih udžbenika historije o ratu u Bosni i Hercegovini 1992-1995. godine kao temu koja je nakon pauze duge 18 godina ponovno uvedena u nastavne programe u Bosni i Hercegovini. Različitost pristupa u interpretaciji karaktera rata, kao i predstavljanju ratnih zločina i masovnih stradanja, nastavlja produbljivati podjele i među djecom školskog uzrasta.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, rat 1992-1995, udžbenici historije, ratni zločini, masovna stradanja

Abstract: The article is questioning the content of the contemporary history textbooks in Bosnia and Herzegovina about the war 1992-1995 as the topic which became part of the curricula in Bosnia and Herzegovina again after the 18 years long break. Diversity of approach in interpretation of the character of the war as well as the representations of the war crimes and mass atrocities are continuing to deepen the divisions between the children of school age.

Key words: Bosnia and Herzegovina, war 1992-1995, history textbooks, war crimes, mass atrocities

Uvod

Nastavni programi i udžbenici historije, istorije i povijesti u Bosni i Hercegovini najbolji su primjer kako su se etno-nacionalne podjele duboko ukorijenile u njen/e obrazovni/e sistem/e Bosne i Hercegovine. Različiti narativi o događajima iz zajedničke prošlosti, kontroverzne i osjetljive teme predstavljene su monoperspektivno. Vlastiti je narod gotovo u pravilu prikazan kao žrtva, dok su predstave drugih naroda koji stoljećima obitavaju na ovom prostoru izostale, osim u slučajevima kada ih je trebalo okriviti ili prikazati kao agresore, mučitelje i sl. Ovakvi narativi pojavili su

se u javnom prostoru i medijima u vrijeme kada je bilo jasno da će se Jugoslavija kao zajednička država raspasti te su se na razne načine zloupotrebljavali za raspirivanje mržnje prema drugom i drugačijem koristeći primjere iz prošlosti.¹ Nedugo poslije, izbijanjem rata 1992. godine, ovi narativi ušli su u nastavnu praksu i udžbenike te tako zamijenili dotadašnji zajednički pristup izučavanju prošlosti čiji je cilj bio homogenizacija svih naroda Bosne i Hercegovine. Sada je cilj prvenstveno usmjeren ka jednom – vlastitom narodu, a perspektiva Bosne i Hercegovine, iako se kao polazište navodi u svim ključnim dokumentima u oblasti obrazovanja, skoro da je potpuno izgubljena.²

Kompleksnost obrazovnog sistema u Bosni i Hercegovini odraz je njenog administrativnog uređenja. Obrazovanje je u nadležnosti entitetskih struktura – Republika Srpska i Federacija Bosne i Hercegovine, odnosno kantonalnih unutar Federacije Bosne i Hercegovine te Odjeljenja za obrazovanje u Brčko distriktu.³ Na svakom od spomenutih nivoa postoji ministarstvo koje definira nastavne planove i programe i odobrava udžbenike za osnovne i srednje škole. Na državnom nivou ne postoji ministarstvo obrazovanja, već se njegove kompetencije nalaze unutar odgovornosti Ministarstva civilnih poslova, a od 2008. godine na nivou institucija Bosne i Hercegovine formirana je i Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje sa sjedištem u Mostaru i dva područna ureda u Sarajevu i Banja Luci, s ciljem da uspostavlja “standarde znanja i ocjenjivanja postignutih rezultata, razvoj zajedničkog jezgra nastavnih planova i programa u predškolskom, osnovnom i srednjem obrazovanju i za druge stručne poslove u oblasti standarda znanja i ocjenjivanja kvaliteta koji su određeni posebnim zakonima i drugim propisima.”⁴ Ipak značajnija je ona stvarna podijeljenost organizirana na etno-nacionalnom principu, odnosno postojanju tri obrazovna sistema zasnovana na nacionalnom identitetu, odnosno jeziku na kojem se nastava izvodi – bosanski (vezuje se za Bošnjake), srpski i hrvatski.⁵ Svoje duboke korijene ova podjela ima u vremenu rata 1992-1995, a spomenuti sistemi nastavili su živjeti legalno i u miru sve do danas, i to na teritorijama gdje su spomenute nacionalne grupe u većini.

Godinu 2018. djelimično su obilježile promjene u nastavnim programima u Bosni i Hercegovini koje su najavljivane i o kojima se govorilo i putem medija. Uvođenje tema o opsadi Sarajeva, genocidu u Srebrenici i drugim ratnim zločinima, odnosno uopće tema o ratu u Bosni i Hercegovini, popraćeno je snažnim izjavama,

¹ Radušić 2015, 9-15; Torsti 2003, 148.

² Okvirni zakon o osnovnom obrazovanju; Zajednička jezgra nastavnih planova i programa; Smjernice za pisanje udžbenika.

³ Martić / Tutnjević 2018, 6-7; Forić Plasto 2018, 136-138;

⁴ Vidi više na stranici Agencije: www.aposo.gov.ba.

⁵ Soldo et al. 2017, 8-9, vidi fusnotu 1; Katz 2015, 52-53; Forić Plasto 2018, 136-138.

debatama, komentarima, pa čak i govorom mržnje itd.⁶ Da li zato što je bila izborna godina ili što se stvarno ukazala potreba za tim, ovi sadržaji definitivno su uvedeni u nastavne programe tokom 2018. godine te su za njih pripremljeni i novi udžbenici, odnosno dodatni nastavni materijali. S obzirom na to da su navedene teme bile u žiži javnosti i prije nego što su objavljene, željeli smo uraditi analizu udžbeničkih sadržaja. Predmet analize su nastavni planovi i programi te udžbenici historije za završne razrede osnovne škole koji su odobreni za korištenje u šk. 2018/2019. godini.⁷ Istraživanje se fokusiralo na pitanja kako je označen karakter sukoba u Bosni i Hercegovini 1992-1995, kako su obrađeni ratni zločini i masovna stradanja, koji su sadržaji odabrani u predstavljanju navedenih tema i koje se ličnosti pojavljuju kao akteri rata. Analizirani su odobreni udžbenici za 9. razred na bosanskom,⁸ hrvatskom⁹ i srpskom jeziku,¹⁰ kao i dodatni nastavni materijali pripremljeni za korištenje u Kantonu Sarajevo.¹¹

Historijat poučavanja o devedesetim

Poučavanje o devedesetim godinama 20. stoljeća koje su obilježili krvavi sukobi na prostoru bivše Jugoslavije, u Bosni i Hercegovini zapravo je počelo dok su se oni i dešavali. Interesantno je spomenuti da su i u susjedstvu, u Hrvatskoj i Srbiji, teme rata uvrštene u udžbenike dok je rat još trajao. Rat je u hrvatskim udžbenicima predstavljen još 1992. godine, dok je u srpske udžbenike uvršten 1993. godine.¹² Ova digresija je bitna jer su navedeni udžbenici korišteni i na prostoru Bosne i Hercegovine, tačnije u Republiku Srpsku uvoženi su udžbenici iz Srbije, dok su u dijelove

⁶ Opsada Sarajeva, genocid u Srebrenici i etničko čišćenje uskoro u udžbenicima za 9. razred, <https://www.klix.ba/vijesti/bih/opsada-sarajeva-genocid-u-srebrenici-i-etnicko-ciscenje-uskoro-u-udzbenicima-za-9-razred/180327123>; Rat udžbenicima oko opsade Sarajeva i genocida u BiH, <https://www.slobodnaevropa.org/a/rs-skolstvo-istorija/28533893.html>; Nastava historije-istorije-povijesti – ratovi iz 90-tih u školama, <https://www.oslobodjenje.ba/o2/kultura/nastava-historije-istorije-povijesti-rat-ovi-iz-90-ih-u-skolama-367454>; Sljedeće godine u školama o istoriji RS, <https://www.nezavisne.com/novosti/obrazovanje/Sljedece-godine-u-skolama-o-istoriji-RS/472248>.

⁷ Teme o opsadi Sarajeva, genocidu u Srebrenici i zločinima protiv čovječnosti uvedene su u nastavni program u Kantonu Sarajevo u školskoj 2017/2018. godini, dok su materijali pripremljeni za to publikovani u januaru 2018. godine. U ostalim kantonima koji izvode nastavu po nastavnom programu na bosanskom jeziku ovi sadržaji uvršteni su u nastavne programe u školskoj 2018/2019. godini (npr. Tuzlanski kanton, Zeničko-dobojski kanton, i sl.). Također, nastavni program u Republici Srpskoj doživio je izmjene za 2018/2019. kada su uvedene teme o ratu 1992-1995.

⁸ Šabotić / Čehajić 2012. Udžbenik je urađen još 2012. godine i koristi se u svim kantonima na prostoru Federacije Bosne i Hercegovine gdje se izvodi nastava historije po nastavnom planu i programu na bosanskom jeziku.

⁹ Bekavac / Jareb / Jozić 2015.

¹⁰ Vasić 2018.

¹¹ Muminović i dr. 2018.

¹² Više o tome vidjeti: Koren 2015, 47-51; Stojanović 2015, 44-46.

Federacije Bosne i Hercegovine s hrvatskom većinom uvoženi udžbenici iz Hrvatske. Ova praksa trajala je sve do 2000. godine kada je donesena uredba da se u Bosni i Hercegovini ne mogu koristiti udžbenici za “grupu tzv. nacionalnih predmeta” iz inozemstva, odnosno iz Hrvatske i Srbije, pa su ti sadržajno isti ili donekle modificirani udžbenici, umjesto u Beogradu i Zagrebu, izdavani u Banjoj Luci, Istočnom Sarajevu, Grudama ili Mostaru.¹³

U udžbenicima historije na bosanskom jeziku izdatim 1994. godine predstavljani su i sadržaji o raspadu Jugoslavije i ratu koji je potom uslijedio. Navedeni udžbenici korišteni su aktivno sve do 1998. godine, kada je međunarodna zajednica u Bosni i Hercegovini putem Ureda visokog predstavnika, OSCE misije i ureda Vijeća Evrope započela intenzivne radnje na reformi nastave nacionalnih predmeta, prije svega historije. Sve je započelo formiranjem komisije za reviziju udžbenika i uklanjanja uvredljivih sadržaja koja je formirana 1998. godine.¹⁴ Tokom 1999. godine na osnovu zaključaka rada komisije provedeno je uklanjanje uvredljivih sadržaja koji su sadržavali govor mržnje ili interpretacije koje nisu bile u skladu s mišljenjem predstavnika druga dva naroda i sl. te su takvi sadržaji precrtavani markerima u postojećim udžbenicima jer novi u tom trenutku nisu mogli biti štampani. Također je rađena tzv. neutralizacija sadržaja upravo na primjeru rata 1992-1995. jer je u bosanskim i hrvatskim udžbenicima bio označen agresijom, dok je u srpskim bio interpretiran kao građanski rat. Navedene formulacije zamijenjene su “neutralnijim” nazivima – prošli rat, protekli rat, posljednji rat.¹⁵

Bitno je spomenuti preporuku koju je u aprilu 2000. godine izdala Parlamentarna skupština Vijeća Evrope u kojoj se zagovaralo da se “privremeno obustavi podučavanje o periodu od 1992. do 1995. godine u BiH, sve dok historičari u BiH – uz podršku međunarodnih stručnjaka – ne utvrde zajednički pristup izučavanju ovog perioda u školi.”¹⁶ Ovaj preporučeni moratorij, kako ga se često nazivalo, bio je donekle na snazi sve do 2018. godine. Naime, u udžbenicima koji su izdati nakon 2000. godine, period 1992-1995. nije se posebno obrađivao, već se samo činjenično konstatirao s vrlo šturim informacijama o proglašenju nezavisnosti Bosne i Hercegovine, početku rata u aprilu 1992. godine i njegovom završetku potpisivanjem Dejtonskog mirovnog sporazuma u novembru 1995. godine.¹⁷ Iako je moratorij bio na snazi, različitim ranije provedenim analizama utvrđeno je kako je ova najkontroverznija i najosjetljivija tema ipak posredno uključena u udžbenike te da je puno otvorenih pitanja i skrivenih poruka mržnje spram drugih naroda u načinu njenog predstavljanja.¹⁸

¹³ Katz 2015, 53.

¹⁴ Pingel 2009, 269-277; Torsti 2003, 162-258; Karge / Batarilo 2008a, 10-11.

¹⁵ Pingel 2017, 238-239.

¹⁶ Preporuka vijeća Evrope 1454 (2000), Obrazovanje u Bosni i Hercegovini (april 2000)

¹⁷ Karge / Batarilo 2008, 28-31; 2008a, 22.

¹⁸ Karge / Batarilo 2008, 35; 2008a, 22-24; Katz 2015, 61-63.

Nastavni planovi i programi

Za analizu su odabrani nastavni planovi i programi za osnovnu školu u Kantonu Sarajevo kao primjer nastavnog plana i programa na bosanskom jeziku, Nastavni plan i program za osnovne škole u Republici Srpskoj kao primjer onog na srpskom jeziku te Nastavni plan i program na hrvatskome jeziku za devetogodišnje osnovne škole u Bosni i Hercegovini za Kanton Središnja Bosna. Cilj je bio sagledati koliko je časova predviđeno za obradu tema o ratu 1992-1995, koje su nastavne jedinice definirane u nastavnom programu te na koji su način formulirani ishodi učenja, odnosno možemo li u njima pronaći univerzalne vrijednosti.

Nastavni plan i program za predmet historija u 9. razredu osnovne škole u Kantonu Sarajevo na godišnjem nivou predviđa 68 časova godišnje, odnosno 2 sedmično.¹⁹ Unutar tematske cjeline pod naslovom “Bosna i Hercegovina u XX stoljeću” definisane su nastavne jedinice koje se odnose na rat 1992-1995: “Raspad SFRJ i međunarodno priznanje BiH”, “Vojno-politički tok rata u BiH 1992-1995.”, “Opsada Sarajeva – vojno-politički aspekt”, “Opsada Sarajeva, svakodnevni život i ugrožavanje humanitarnog prava”, “Etničko čišćenje, ratni zločini i zločini protiv čovječnosti počinjeni u BiH 1992-1995. g.” i “Genocid u Srebrenici”. Za njih je predviđeno 6 časova obrade i 4 časa ponavljanja. U ishodima učenja nalazi se samo jedna formula-cija koja glasi: (Učenik) “Shvata uzroke raspada SFRJ i stvaranje samostalne države. Procjenjuje žrtve, izbjeglice i materijalne štete u ratu 1992-1995.”

U nastavnom planu i programu za predmet istorija u 9. razredu osnovne škole u Republici Srpskoj predviđeno je ukupno 68 časova na godišnjem nivou, odnosno dva časa sedmično. Posljednja tematska cjelina nosi naziv “Republika Srpska, Bosna i Hercegovina i prostor bivše Jugoslavije na kraju XX i početku XXI vijeka” i za njevu izvedbu je planirano ukupno 7 časova.²⁰ Kroz teme “Propast Jugoslavije. Ratovi za jugoslovensko naslijeđe”, “Srbija i Crna Gora na kraju XX i početku XXI vijeka”, “Građanski rat u Bosni i Hercegovini (1992-1995). Stvaranje Republike Srpske” i “Republika Srpska u dejtonskoj Bosni i Hercegovini” učenik bi na kraju trebao da “objasni uzroke propasti Jugoslavije; navede osnovne činjenice o propasti Jugoslavije; kritički procijeni, koristeći udžbenik, predstave o Srbima u inostranom javnom mnijenju; izdvoji glavne faze u razvoju Srbije i Crne Gore na kraju XX i početku XXI vijeka; imenuje najistaknutije ličnosti političkog, kulturnog, vjerskog i sportskog života; navede uzroke i posljedice građanskog rata u BiH; izdvoji glavne faze u razvoju Republike Srpske i dejtonske Bosne i Hercegovine; analizira broj i položaj Srba izvan Srbije i Srpske; uporedi po sličnostima i razlikama svakodnevni život po-

¹⁹ Nastavni plan i program. Osnovna škola, Historija, Kanton Sarajevo, Ministarstvo za obrazovanje, nauku i mlade, Sarajevo, august 2018, 25.

²⁰ Nastavni program predmeta istorija za 9. razred osnovne škole, Republika Srpska, Ministarstvo prosvjete i kulture, Republički pedagoški zavod, Banja Luka 2018, 1.

četkom XXI vijeka sa svakodnevnim životom u doba socijalizma” kako je definirano u ishodima učenja.²¹ Jasno se vidi naglasak na Republici Srpskoj i srpskom narodu i političkom insistiranju na dejtonskom uređenju koji je dao legitimnost postojanja Republici Srpskoj. Posebno su interesantni ishodi o predstavama Srba u inostranom javnom mnijenju u kojima se već sugerira teorija zavjere protiv srpskog naroda od strane zapadnih sila, kao i veze sa srpskim narodom u krajevima van Republike Srbije i Srbije, kao da se prejudicira zajednički prostor.

U Nastavnom programu za nastavu povijesti za 9. razred osnovne škole na hrvatskom jeziku ratu su posvećene dvije teme: “Postanak i razvoj samostalne Hrvatske”, kojoj je u obrazloženju i navođenju ključnih pojmova i postignuća posvećeno više prostora, te “Postanak i razvoj samostalne BiH”.²² Unutar teme o samostalnoj Bosni i Hercegovini višestranački izbori, samostalnost i ustrojstvo BiH, Domovinski rat i Daytonski sporazum definirani su kao ključni pojmovi na koje se treba fokusirati: “višestranački izbori i međunarodno priznanje BiH”, “29. 2. – 1. 3. 1992. godine raspisan referendum za neovisnost BiH”, “7. travnja 1992. godine EU priznala BiH”, “22. svibnja 1992. godine BiH postala članica UN-a”, “listopad 1991. godine prvi oružani sukobi – napad srpskih postrojbi na hrvatsko selo Ravno”, “proljeće 1993. – početak oružanih sukoba između Hrvata i Bošnjaka u BiH”, “18. ožujka 1994. godine – potpisan Washingtonski sporazum i prestanak ratnih sukoba između Hrvata i Bošnjaka”, “srpanj 1995. godine – tzv. JNA i srpska vojska zauzeli zaštićene zone UN-a Srebrenicu i Žepu”, “1.-21. studenoga 1995. godine – potpisan Daytonski sporazum i završetak ratnih sukoba u BiH”,²³ dok je ishodima definirano da će (učenici) moći opisati demokratske procese, tijek rata i nastanak samostalne države Bosne i Hercegovine te ulogu susjednih zemalja.

Interesantno je da se unutar teme o samostalnoj Hrvatskoj u obrazovnim postignućima (ishodima) spominju “posljedice rata na prostoru Hrvatske te posljedice rata u Bosni i Hercegovini: ljudske žrtve i materijalna razaranja, ratni zločini, etničko čišćenje (Ovčara, Srebrenica) i raseljavanje stanovništva”, što je dosta humaniji pristup obradi teme rata u kojoj se između redova može pročitati i vrijednost mira, za razliku od pobrojanih datuma i hronologije događaja u ratu u Bosni i Hercegovini. U NPP nije navedeno koliko je časova predviđeno za obradu ovih nastavnih cjelina, dok je ukupan broj časova za školsku godinu u devetom razredu 70, tj. 2 časa sedmično.

Kako se iz predstavljenog može vidjeti, raspon tema je velik, a suprotnosti u pristupu onome što je nastavni sadržaj su evidentne, prvenstveno u karakterizaciji rata.

²¹ Ibid. 9.

²² Nastavni plan i program na hrvatskome jeziku za osnovne škole u Bosni i Hercegovini za Kanton Središnja Bosna, Ministarstvo prosvjete, znanosti, kulture i športa Kantona Središnja Bosna, Travnik 2009, 399.

²³ Ibid.

Zločini i ljudske žrtve spominju se samo u nastavnom programu na bosanskom i hrvatskom jeziku. Ono što je zajedničko jest da je broj predviđenih časova za obradu i ponavljanje o navedenim temama otprilike jednak.

Udžbenici

U osnovnim školama udžbenici su i dalje jedno od osnovnih nastavnih sredstava za izvođenje nastave historije. Oni na neki način predstavljaju osnovni izvor spoznaje za učenike, te njihov sadržaj predstavlja određenu vrstu apsolutne istine ili kanoniziranog znanja. Prema dokumentu Smjernica za izradu i ocjenu udžbenika historije, koji je jedan od osnovnih dokumenata za pisanje i valoriziranje udžbenika historije na nivou Bosne i Hercegovine, “udžbenik historije osnovna je obavezna školska knjiga, kojom se određuje nivo znanja u okviru svake programom predviđene teme iz historije”.²⁴ Analizom smo obuhvatili tri udžbenika za predmet(e) historija, istorija, odnosno povijest te jedan dodatni nastavni materijal, koji se koriste u 2018/2019. školskoj godini.

Udžbenik autora Izeta Šabotića i Mirze Čehajića odobren je od strane Federalnog ministarstva nauke i obrazovanja još 2012. godine kada je i prvi put izdat.²⁵ Te je godine na natječaju za pribavljanje rukopisa udžbenika po prvi put usvojena politika da za jedan razred bude odobren samo jedan udžbenik. Tako se ovaj udžbenik zapravo našao jedini na tržištu za nastavu historije koja se izvodi po nastavnom planu i programu na bosanskom jeziku, a pošto nije provedena procedura za izdavanje novih udžbenika, on je i dalje jedini udžbenik koji se i sada koristi. Nastavna jedinica “Raspad SFRJ i međunarodno priznanje Bosne i Hercegovine” (179-183) objašnjava uzroke izbijanja rata, a kratko je spomenut i rat u Sloveniji i Hrvatskoj.²⁶ U samoj lekciji “Ratni i postratni period u Bosni i Hercegovini” obrađene su pripreme za rat, početak ratnih operacija, Vašingtonski sporazum, intervencija međunarodne zajednice i Dejtonski mirovni sporazum, te obilježja postratnog perioda u Bosni i Hercegovini.²⁷ Na ukupno 198 strana udžbenik hronološki obrađuje period od početka 20. stoljeća i izbijanja Prvog svjetskog rata do 2000. godine. Posljednje poglavlje je “Bosna i Hercegovina u 20. stoljeću” u kojem su obrađene sve faze njenog razvoja unutar različitih državno-pravnih okvira u kojima se nalazila. Naglasak u udžbeniku je na historiji Bosne i Hercegovine, što je u skladu sa zakonskim okvirom, iako je na nekoliko mjesta u knjizi naglašen pristup u predstavljanju položaja Bošnjaka spram ostalih naroda.

²⁴ Smjernice za pisanje i ocjenu udžbenika historije za osnovne i srednje škole u Bosni i Hercegovini, Čl. 3.15.

²⁵ Šabotić / Čehajić 2012.

²⁶ Ibid., 181.

²⁷ Šabotić / Čehajić 2012, 184-189.

Udžbenik Povijest za 9. razred autora Stjepana Bekavca, Maria Jareba i Miroslava Jožića izdat je 2015. godine u izdanju izdavačke kuće Alfa u Mostaru.²⁸ Ovaj se udžbenik najviše koristi u nastavi koja se izvodi na hrvatskom jeziku. Interesantno je da je udžbenik gotovo istog sadržaja i dizajna godinu dana prije ovoga izdala istoimena izdavačka kuća sa sjedištem u Zagrebu,²⁹ a razlika je u tome što su mostarskoj varijanti pridodate lekcije koje se tiču Bosne i Hercegovine i autorski niz proširen za jednog autora koji dolazi s prostora Hercegovine. U tematskoj cjelini “Postanak i razvoj samostalne Hrvatske i BiH” nalazi se ukupno pet lekcija: “Raspad SFRJ”, “Pobuna Srba u Hrvatskoj”, “Od međunarodnog priznanja do pobjede u Domovinskom ratu” i “Bosna i Hercegovina – samostalna država”. Najviše pažnje posvećeno je putu Hrvatske u samostalnost i Domovinskom ratu (149-176)³⁰ i uopće ulozi hrvatskog naroda, dok je Bosni i Hercegovini i ratu 1992-1995. posvećeno svega tri stranice (177-180). Od ukupno 202 stranice udžbenika, sadržajima koji obuhvataju teme iz nacionalne historije pripada 88 stranica tj. 21 lekcija od kojih je njih 20 posvećeno historiji Hrvatske, a samo jedna, i to gore navedena, historiji Bosne i Hercegovine.³¹ I na ovom primjeru, kao i na od ranije poznatim primjerima udžbenika za nastavu na hrvatskom jeziku vidimo da je nacionalna historija shvaćena i predstavljena kroz historiju Hrvatske, te da je jako malo sadržaja koji se tiču prošlosti hrvatskog naroda u Bosni i Hercegovini ili uopšte prostora Bosne i Hercegovine kroz historiju. Kroz udžbeničke sadržaje vidljiva je jaka nota nacionalnog osjećaja, kroz isticanje nepovoljnog položaja hrvatskog naroda u jugoslovenskim državama te razvijanje nacionalnog osjećaja kroz empatiju vezanu za žrtve domovinskog rata.

Treći analizirani udžbenik je i najmlađi u nizu analiziranih udžbenika. Izdat je 2018. godine u izdanju JP Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Istočno Novo Sarajevo, a priredio ga je Dragiša D. Vasić, vanredni profesor Odsjeka za istoriju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Banja Luci.³² Udžbenik je pripremljen prema nastavnom planu i programu za 9. razred osnovnih škola u Republici Srpskoj usvojenom početkom 2018. godine. U udžbeniku je malo tema koje se tiču Bosne i Hercegovine, naglasak je na prikazu Srbije i Srba u Prvom i Drugom svjetskom ratu te njihovog položaja u Jugoslaviji, Kraljevini Jugoslaviji i SFRJ. I u onim temama koje su posvećene prostoru Bosne i Hercegovine naglasak je na primjerima iz prošlosti srpskog naroda dok se drugi narodi gotovo i ne spominju. Posljednja tematska cjelina je i predmet analize ovog rada. Pod naslovom “Republika Srpska,

²⁸ Bekavac / Jareb / Jožić 2015.

²⁹ Bekavac / Jareb 2014. Lekcije o ratu u Hrvatskoj (Domovinski rat) i u Bosni i Hercegovini nalaze se na stranicama 155-176.

³⁰ Bekavac / Jareb / Jožić 2015. Lekcije o ratu u Hrvatskoj nalaze se na stranicama 155-176 i potpuno su identične onima iz udžbenika koji se koristi u Hrvatskoj.

³¹ Bekavac / Jareb / Jožić 2015, 3.

³² Vasić 2018.

Bosna i Hercegovina i prostor bivše Jugoslavije na kraju XX i početkom XXI vijeka” obrađene su lekcije: “Propast Jugoslavije. Ratovi za jugoslovensko naslijeđe”, “Srbija i Crna Gora na kraju XX i početku XXI vijeka”, “Građanski rat u Bosni i Hercegovini (1992-1995). Stvaranje Republike Srpske” i “Republika Srpska u dejtonskoj Bosni i Hercegovini”.³³ Pristup u udžbeniku je jednostran i izrazito nacionalno obojen. Posebno se ističu žrtve srpskog naroda u svim ratovima vođenim u 20. stoljeću što ima cilj stvaranja empatije kod učenika i razvijanja nacionalnog osjećaja prema vlastitom narodu, dok se bilo kakva odgovornost za ratove i stradanja potpuno prešućuje, što ćemo vidjeti iz analiziranih sadržaja. Ono što ovaj udžbenik karakterizira u prikazivanju drugih naroda jest relativizacija i stereotipizacija koja služi da opravda položaj vlastitog naroda.

Posljednji analizirani sadržaj je knjiga “Nastavni materijali za izučavanje opsade Sarajeva i zločina genocida počinjenog u Bosni i Hercegovini u periodu 1992-1995. godine u osnovnim i srednjim školama u Kantonu Sarajevo”, koju je u aprilu 2018. godine izdalo Ministarstvo obrazovanja, nauke i mladih Kantona Sarajevo, namijenjenu za osnovne i srednje škole u Kantonu Sarajevo koje rade po bosanskom nastavnom programu. U skladu s novim Zakonom o osnovnom odgoju i obrazovanju te novim Zakonom o srednjem obrazovanju, donesenim u maju 2017. godine, koji su predviđeli da će Ministarstvo za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo omogućiti učenicima osnovnih i srednjih škola intenzivnije izučavanje opsade Sarajeva, agresije 1992-1995. godine na Bosnu i Hercegovinu te posebno zločina protiv čovječnosti i zločina genocida počinjenih u Bosni i Hercegovini u navedenom periodu, Ministarstvo je imenovalo stručnu komisiju koja je radila na izradi i pripremi tih materijala.³⁴ U štampanom materijalu koji je nakon izdavanja podijeljen svim školama, odnosno nastavnicima, nalaze se četiri nastavne jedinice s naslovima predviđenim nastavnim programom te metodički priručnik za nastavnike s prijedlogom realizacije spomenutih nastavnih jedinica, kao i dodatni materijali za nastavnike. U četiri nastavne jedinice priređene u tom materijalu – “Opsada Sarajeva 1992-1995. – Vojno-politički aspekt opsade Sarajeva”, “Opsada Sarajeva 1992-1995 – Svakodnevni život i ugrožavanje humanitarnog prava”, “Etničko čišćenje, ratni zločini i zločini protiv čovječnosti počinjeni u Bosni i Hercegovini 1992-1995. godine” i “Genocid u Srebrenici 1995. godine” dato je jako puno faktografskog, ali i izvornog materijala. U pristupu, što će se vidjeti na izdvojenim primjerima, ipak se bošnjački narod prikazuje kao žrtva, a karakteristična je i “sarajevocentrična” perspektiva upravo zbog pažnje koja je posvećena opsadi

³³ Ibid., 177-191.

³⁴ Muminović i dr. 2018, 3. Komisija koja je radila na materijalu: autori nastavnih materijala za učenike Azerina Muminović i Asmir Hasičić; autor metodičko-didaktičkog priručnika uz nastavne jedinice za učenike: mr. Melisa Forić Plasto; recenzenti nastavnih materijala za učenike i autori dodatnih nastavnih materijala za nastavnike: prof. dr. Zijad Šchić, dr. sci. Mesud Šadinlija, Jasmin Medić, MA historije.

Sarajeva, samo uzgred spominjući druge gradove u Bosni i Hercegovini koji su također tokom rata 1992-1995. bili pod opsadom (Bihać, Goražde, Srebrenica, Žepa).³⁵

U samoj analizi vodili smo se time da pronađemo termine kojima je okarakteriziran rat 1992-1995. – agresija, građanski rat i sl., zatim termine kojima su označeni i prikazani zločini – genocid, ratni zločini, logori, masovna stradanja, koje su ličnosti prikazane i označene kao akteri rata te na koji su način prikazane žrtve?

Karakterizacija rata – agresija ili građanski rat?

Uvidom u sadržaj obrađenih udžbenika možemo utvrditi da su pojmovi agresija i građanski rat doživjeli svoj veliki povratak, nakon što su kao uvredljivi sadržaji, kako je ranije i objašnjeno, bili “protjerani” iz bosanskohercegovačkih udžbenika u kontekstu poučavanja o ratu 1992-1995. Tumačenje rata u novim okolnostima ponovno je suprotstavilo ova dva pojma. Agresiju nalazimo u udžbenicima na bosanskom jeziku. Tako u udžbeniku autora Šabotić / Čehajić stoji: *Nakon višemjesečnih incidenata i međunacionalnih sukoba koji su se odvijali širom Bosne i Hercegovine, 1. aprila 1992. godine paravojne formacije iz Srbije, tzv. “Arkanovci” zauzeli su grad Bijeljino. Pet dana kasnije, tj. 6. aprila 1992. Bosna i Hercegovina postala je međunarodno priznata država. Istog dana jedinice JNA u saradnji sa snagama odanim Srpskoj demokratskoj stranci Radovana Karadžića (rezervisti JNA, Arkanovci, Šešeljevci, Beli Orlovi i dr.) izvršile su napad na glavni grad – Sarajevo. Time je započela agresija na međunarodno priznatu državu Bosnu i Hercegovinu.*³⁶

Agresijom je također okarakteriziran rat u udžbeniku po nastavnom programu na hrvatskom jeziku: *Otvorena agresija počela je u travnju 1992. blokadom Sarajeva i Mostara. Zbog premoći u naoružanju i pomoći JNA Srbi su zacrtane vojne ciljeve ostvarili do sredine 1992. Bošnjačko je vodstvo na početku agresije bilo neodlučno, a Hrvati su pružili odlučan otpor. Pretežito Bošnjačka armija počela je djelovati tek u jesen 1992. Do studenoga iste godine Srbi su zauzeli oko 70% zemlje, a Sarajevo je držano u okruženju od početka agresije.*³⁷ U ovom posljednjem slučaju diskutabilna je generalizacija “Srbi su..”, “Hrvati su” gdje se krivica ili zasluge pripisuje jednom narodu u cjelini. Upravo ovdje je dobro navesti taj primjer zasluga Hrvata koji su nakon napada JNA na hrvatsko selo Ravno u istočnoj Hercegovini prepoznali opasnost, te su “*zbog zaštite hrvatskih prostora osnovali Hrvatsku zajednicu Herceg Bosnu (18. studenog 1991), a nakon toga radi samoobrane i Hrvatsko vijeće obrane*”.³⁸ Ovdje zapravo svjedočimo jasnoj legitimizaciji čina separatizma, za koji će kasnije pojedinci iz hrvatskog naroda biti i procesuirani pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju.

³⁵ Muminović i dr. 2018, 12.

³⁶ Šabotić / Čehajić 2012, 183-184.

³⁷ Bekavac / Jareb / Jozić 2015, 178.

³⁸ Bekavac / Jareb / Jozić 2015, 177.

Agresiju nalazimo i u dodatnom materijalu “O opsadi i genocidu”, i to kroz pitanja za ponavljanje na početku lekcije: “Kako su tekle pripreme za agresiju i rat u Bosni i Hercegovini? (...) Naučili ste da je napadom na glavni grad – Sarajevo započela otvorena agresija na državu Bosnu i Hercegovinu”, kao i zadatak “Prisjetite se uz pomoć nastavnika pojma agresija i na koji način se u ratu u Bosni i Hercegovini isti pojam dovodi u vezu sa pojmom ‘građanski rat’”.³⁹ Ovo su dobri primjeri u primjeni multiperspektivnosti gdje se učenicima sugerira da postoji i drugačije viđenje karaktera rata koji je vođen u ovom periodu.

Također se u tekstu lekcije ponovno navodi termin agresija u vezi s međunarodnim priznanjem Bosne i Hercegovine 6. aprila i uzimanjem ovog datuma kao zvaničnog početka agresije na nju.⁴⁰ Navedeno je da su agresiju, kao i opsadu Sarajeva, izvršile snage JNA, srpski dobrovoljci i pripadnici nelegalnih formacija srpske Teritorijalne odbrane i MUP-a.⁴¹

Građanski rat je termin koji smo već identificirali u analizi nastavnog programa za istoriju u Republici Srpskoj, a i u lekcijama koje čine sadržaj udžbenika. Kao uzrok rata navedeno je neslaganje naroda o budućnosti Bosne i Hercegovine i njenog ostanka u Jugoslaviji, odnosno proglašenja njene nezavisnosti. Tako je navedeno: *Problem je nastao kada su Slovenija i Hrvatska proglasile nezavisnost i tada je počeo rat u susjedstvu. Postavilo se pitanje budućnosti BiH. SDS je bila za njen ostanak u Jugoslaviji. SDA i HDZ su radi izdvajanja BiH iz Jugoslavije pokušale da zaobiđu volju izabranih predstavnika srpskog naroda, pritom ne poštujući odredbe tada važećeg ustava. Zato su srpski predstavnici u vlasti organizovali plebiscit novembra 1991. godine na kojem je ogromna većina Srba glasala za ostanak u Jugoslaviji. Na osnovu plebiscita Skupština srpskog naroda u BiH 9. januara 1992. godine proglasila je Republiku srpskog naroda Bosne i Hercegovine (od avgusta 1992. zove se Republika Srpska). U međuvremenu su Srbi dijelove koje su većinski naseljavali organizovali u autonomne oblasti. Većina Muslimana i Hrvata glasala je 29. februara i 1. marta 1992. za nezavisnost BiH.*⁴² Na ovom primjeru vidimo kako se gradi i pripisuje krivica druga dva naroda, u generalizaciji, za početak rata. Zanimljiva su i potcrtavanja ogromne većine Srba, spram većine Muslimana i Hrvata, na glasanju za ostanak u Jugoslaviji, odnosno nezavisnost Bosne i Hercegovine, što je također jaka poruka koja se nastoji poslati učenicima o ulozi vlastitog naroda, pri tome izbjegavajući navesti činjenicu da je i značajan broj predstavnika srpskog naroda također izašao na referendum i glasao za nezavisnost Bosne i Hercegovine. Krivica za izbijanje rata pripisuje se najviše Aliji Izetbegoviću, predsjedniku predsjedništva Bosne i Hercegovine, te je navedeno:

³⁹ Muminović i dr. 2018, 5.

⁴⁰ Ibid, 7.

⁴¹ Ibid, 8.

⁴² Vasić 2018, 185.

*Voda Muslimana Alija Izetbegović u martu 1992. povukao je pristanak na plan evropske zajednice (Kutiljerov plan) kojim bi se rat izbjegao decentralizacijom BiH. Tog mjeseca su u zapadnu Hercegovinu i Posavinu ušle jedinice vojske susjedne Hrvatske. SAD i Evropska zajednica su u aprilu 1992. godine priznale nezavisnost BiH. Tada se raširio rat sa odlikama međunacionalnog i međuvjerskog sukoba.*⁴³ U nastavku lekcije pobliže se opisuje karakter građanskog rata: *U građanskom ratu u BiH međusobno su ratovala vojske Srba, Hrvata i Muslimana (od septembra 1993. nazivaju se Bošnjaci).*⁴⁴ Dalje se detaljno objašnjava organizacija i sastav sve tri vojske te ko im je pomagao. HVO je tako pomagala vojska iz Hrvatske, Armija BiH dobijala materijalnu i vojnu pomoć iz islamskih zemalja, uključujući i angažman mudžahedina, dok su se Srbi oslanjali na pomoć SR Jugoslavije.⁴⁵ Svakako je potrebno spomenuti i konstataciju o malobrojnosti srpske vojske u Bosni i Hercegovini koja je ipak na početku rata bila nadmoćnija jer joj je pripao veliki dio naoružanja jugoslovenske vojske koja se nakon maja 1992. povukla iz Bosne i Hercegovine i jer je imala obučnije oficire,⁴⁶ što bi kod učenika trebalo da izazove posebnu empatiju.

Zanimljivo je da se u lekciji koja govori o raspadu Jugoslavije i u kojoj se spominju ratovi u Sloveniji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini govori da su to ratovi za jugoslovensko naslijeđe bez dodatnog objašnjenja šta bi to naslijeđe trebalo predstavljati.⁴⁷ *Obim i vrijeme ratova za jugoslovensko naslijeđe uveliko su kontrolisali svjetski moćnici. Nakon završetka sukoba u Sloveniji, rat je u drugoj polovini 1991. godine vođen u Hrvatskoj. Potom je prenijet u BiH od 1992-1995. godine. Slijedila je buna Albanaca na Kosmetu i agresija NATO pakta na Saveznu Republiku Jugoslaviju 1999. godine. Na kraju, oružani sukob je vođen između Makedonaca i Albanaca 2001. godine.*⁴⁸ Na navedenom primjeru vidimo šta su sve obuhvatali ratovi za jugoslovensko naslijeđe, ali još je zanimljivije navođenje pojma agresija u jednom sasvim drugom kontekstu, u kontekstu NATO udara na Srbiju 1999. godine. Tome je posvećena značajna pažnja u lekciji koja govori o Srbiji i Crnoj Gori na kraju XX i početku XXI vijeka.⁴⁹

⁴³ Ibid., 186.

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ Ibid., 178-181.

⁴⁸ Ibid., 179.

⁴⁹ Ibid., 182-183. "Novo iskušenje za SRJ ubrzo poslije završetka ratova u Hrvatskoj i BiH, bila je buna Albanaca na Kosovu i Metohiji (1996-1998). Vojska i policija SRJ ugušile su bunu. Međutim, sa Zapada je početkom 1999. godine od SRJ zahtijevano povlačenje njene vojske sa Kosmeta i raspoređivanje vojnih snaga NATO pakta. Nakon odbijanja ultimatumata, države NATO pakta, predvođene SAD, bez odobrenja OUN napale su Saveznu Republiku Jugoslaviju. Od 24. marta do 10. juna 1999. godine (78 dana) bombardovale su vojne ciljeve, ali i mostove, fabrike; pogodile su i brojne škole, bolnice, stambene zgrade)", str. 182.

Zločini

Prikazivanje zločina u udžbenicima jedno je od osjetljivih pitanja. Na koji način približiti djeci masovna stradanja, a da krajnji ishod ne bude mržnja prema počinocu, i to ne pojedincu, već cijelom narodu, zbog generalizacija. Nažalost, brojni su primjeri kroz historiju kako je upravo ova tema bila sredstvo za manipulacije i zloupotrebe, pogotovo u procesima etničkih i nacionalnih homogenizacija pred izbijanje rata 1992-1995.

U udžbeniku autora Šabotić / Čehajić obrađen je pojam etničkog čišćenja, koncentracionih logora, granatiranja Sarajeva i Tuzle te genocida u Srebrenici. Za etničko čišćenje navodi se: *U početnoj fazi rata Armija Republike Bosne i Hercegovine i Hrvatsko vijeće obrane zajednički su nastupali protiv jedinica JNA koje su u maju 1992. godine pretvorene u Vojsku Republike Srpske. Zahvaljujući ogromnim količinama naslijeđenog naoružanja ta je vojska tokom prve ratne godine osvojila više od 60% teritorije Bosne i Hercegovine. Tom je prilikom sva područja pod svojom kontrolom etnički očistila od nesrpskog stanovništva, uništavajući kulturna, vjerska i druga historijska obilježja koja su potvrđivala njihov nacionalni identitet.*⁵⁰ Data je i definicija pojma etničko čišćenje – sistematsko protjerivanje ili ubijanje civilnog stanovništva na određenom prostoru zbog njegove vjerske ili etničke pripadnosti.⁵¹ Što se tiče logora, navedeno je: *Nesrpsko stanovništvo koje nije pobjeglo na vrijeme ili koje nije imalo novca da kupi slobodu najčešće je završavalo u koncentracionim logorima. Među njima su se po okrutnosti prema zatvorenicima izdvajali logori u Omarskoj, Trnopolju, Keratermu i Manjači. Logori za Bošnjake formirani su i tokom sukoba ARBiH i HVO-a kao što su Heliiodrom kod Mostara i Dretelj kod Čapljine.*⁵² I ovdje smo svjedoci selektivnog pristupa navođenju činjenica, tj. namjernog prešućivanja činjenice da etničko čišćenje nije provođeno samo od strane srpskog naroda te izbjegavanja navođenja logora u kojima su Srbi i Hrvati zatvarani od strane Bošnjaka. Autori također navode pitanje tzv. UN zaštićenih zona Bihaća, Žepe, Srebrenice, Sarajeva, Tuzle i Goražda; *Koliko su te zone stvarno bile sigurne pokazali su događaji iz 1995. godine. Sarajevo je mjesecima bilo izloženo stalnom granatiranju, a u Tuzli su od granate ispaljene sa srpskih položaja 25. maja poginuli 71 građanin i građanka. U julu 1995. srpske snage, Vojska RS i MUP RS-a pod komandom Ratka Mladića osvojili su "zaštićene zone" Žepu i Srebrenicu i tom prilikom pobili više od 8000 Bošnjaka. Time je počinjen najveći genocid u Evropi nakon Drugog svjetskog rata, što je potvrdio i Međunarodni sud pravde u Hagu 2007. godine.*⁵³

⁵⁰ Šabotić / Čehajić 2012, 185.

⁵¹ Ibid.

⁵² Ibid.

⁵³ Ibid., 186-187.

Udžbenik po nastavnom planu i programu na hrvatskom jeziku ne spominje zločine niti koncentracione logore. Na jednom mjestu spominje se raseljavanje stanovništva, i to: *Za Bošnjake je bilo sporno proglašenje Hrvatske republike Herceg-Bosna (3. srpnja 1992.), a Hrvati su smatrali da bošnjački čelnici žele minimizirati ulogu Hrvata na svim područjima života u BiH. U nekim dijelovima BiH (središnja Bosna, Rama, Mostar) su u proljeće 1993. političke razmirice prešle u oružane sukobe. Oni su doveli do raseljavanja stanovnika i velikog broja poginulih.*⁵⁴ Ovdje vidimo primjenu uopćavanja koje vodi ka relativizaciji brojnih zločina počinjenih na više lokacija tokom spomenutog sukoba. Svakako je tema odveć kompleksna za detaljnu elaboraciju u udžbeniku historije, ali opet se osvrćemo na to koliko je pažnje i nastavnih jedinica posvećeno temi Domovinskog rata u Hrvatskoj i s koliko detalja i činjenica je ova tema predstavljena naspram teme koja se tiče rata u Bosni i Hercegovini. Čak štaviše čini se da je Domovinski rat predstavljen afirmativno i indirektno se veliča što se svakako može pripisati poziciji pobjednika te samom pobjedom koja je donijela tako dugo sanjanu državnu neovisnost. Također, spomenute su i Srebrenica i Žepa te stradanje civilnog stanovništva za koje se krivica značajnim dijelom pripisuje i međunarodnoj zajednici: *Potpunu je nemoć međunarodna zajednica iskazala u srpnju 1995. kada su Srbi nekažnjeno zauzeli zaštićene zone UN-a Srebrenicu i Žepu. Pri zauzimanju tih područja došlo je do najvećeg stradanja civilnog stanovništva poslije Drugog svjetskog rata. Zbog toga su kasnije podignute brojne optužnice za ratne zločine.*⁵⁵ Kako vidimo, i ovdje su navodi neprecizni, bez navođenja detalja, kvalifikacije zločina kao genocida, pojašnjenja ko su žrtve, pred kojim tijelom su podnesene optužnice i sl., što se može shvatiti i kao minimiziranje samog zločina, vjerovatno zato što nije počinjen nad hrvatskim narodom.

U udžbeniku Republike Srpske pitanje zločina ne problematizira se posebno u lekciji koja govori o ratu u Bosni i Hercegovini 1992-1995. Informacije o stradanjima i zločinima spominju se skupno u lekciji o ratovima za jugoslovensko naslijeđe, odnosno u dijelu koji obrađuje njihove posljedice: *Teško je utvrditi precizne razmjere ljudskih stradanja i materijalnih razaranja u jugoslovenskim ratovima. Prema podacima OUN, u BiH su u ratu od 1992. do 1995. godine poginule 102.622 osobe, a u ratu u Hrvatskoj 17.469. Ratovi za jugoslovensko naslijeđe imali su karakter nacionalnih i vjerskih sukoba. Mjesta masovnih zločina bila su: Srebrenica, Kozarac, Kazani, Kravice, Ahmići, Pakrac, Ovčara, Medački džep. Najviše su bili razoreni gradovi: Vukovar, Sarajevo i Mostar.*⁵⁶ Dakle mjesta stradanja i izvršenja najtežih ratnih zločina i zločina protiv čovječnosti samo su nabrojana bez elaboracije ko ih je počinio i ko je u zločinu stradao. I ovo možemo protumačiti kao neki vid relativiziranja svih počinjenih

⁵⁴ Bekavac / Jareb / Jozić 2015, 178.

⁵⁵ Ibid., 179.

⁵⁶ Vasić 2018, 180.

strahota njihovim stavljanjem u isti niz kojim je autor zapravo želio pokazati da su sve strane činile zločine i da stradalnici dolaze iz redova svih naroda. Na još jednom mjestu u udžbeniku spominje se Srebrenica, i to u vezi sa krajem rata 1995. godine u lekciji posvećenju "Građanskom ratu u Bosni i Hercegovini" gdje je navedeno: "Odlučniji nastup SAD i promjene na frontovima doprinijeli su postizanju mira. VRS je u julu zauzela Srebrenicu i Žepu."⁵⁷ Ni jednim slovom ne spominje se ono što se u Srebrenici i Žepi dogodilo nakon tog ulaska a što opravdava navođenje Srebrenice na gore popisanom slijedu mjesta na kojima su se dogodili masovni zločini. Zločin genocida se ne spominje i time se apsolutno negira što je u skladu sa vladajućom politikom u Republici Srpskoj.

U daljem tekstu se navodi i termin etničkog čišćenja: *Jedna od bitnih posljedica ratova za jugoslovensko naslijeđe jesu prisilne migracije, prozване "etničko čišćenje". Stanovništvo je napuštalo svoje domove pred vojskama protivničkih naroda. Iz Hrvatske je izbjeglo i protjerano skoro 450.000 Srba. Srbi su prema popisu iz 1991. godine činili 12% stanovništva te republike, a prema popisu iz 2011. godine tek nešto iznad 4%. U BiH je raseljeno preko 1,2 miliona pripadnika svih naroda. Prema rezultatima (osporavanim) popisa iz 2013. godine, u Federaciji BiH Srbi čine samo 2,5% stanovništva. Srbi su 1999. godine nakon povlačenja Jugoslovenske vojske i policije sa Kosmeta morali masovno napustiti tu pokrajinu.*⁵⁸ I ovdje smo svjedoci selektivnog, jednostranog i pojednostavljenog tumačenja i iznošenja činjenica. Izjednačavanje pojma etničko čišćenje s pojmom prisilne migracije može se čak označiti i kao lažiranje činjenica, a rečenica da je stanovništvo napuštalo svoje domove pred vojskama protivničkih naroda pojednostavljeno je predstavljanje jednog složenog procesa koji se provodio nad nesrpskim stanovništvom na teritoriji pod kontrolom snaga bosanskih Srba.

O koncentracionim logorima nema spomena. Iznošenjem podataka samo o brojkama protjeranog srpskog naroda želi se pojačati utisak njegove žrtve, bez objašnjenja kada i zbog čega te na koji je način izvršeno to protjerivanje, je li to bila prisilna migracija i pod čijom prisilom. Zanimljiv je i primjer historijskog teksta za analizu koji je dat na kraju lekcije autora Čedomira Antića i Nenada Kecmanovića, koji govori o ukupno 18 filmova snimljenih o Srbima i ratovima za jugoslovensko naslijeđe u periodu od 1996. do 2011. godine od strane holivudske produkcije u cilju stvaranja *iskrivljene predstave o Srbima kao jedinim krivcima za rat i njegove strahote*, tvrdeći da je *ta predstava bila u saglasnosti sa politikom ondašnjih centara svjetske moći. (...)* *U ovim filmovima Srbi su prikazani na tri načina: kao marginalni čudaci i zlikovci, kao isključivi negativni karakteri ili kao oličenje zla nasuprot svojih dobroćudnih susjeda koji su bili nemoćni da opstanu bez strane pomoći.*⁵⁹ Ovaj pažljivo odabrani izvor

⁵⁷ Vasić 2018, 187.

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ Vasić 2018, 180.

korespondira sa na nekoliko mjesta u lekcijama iskazanim stavovima o ulozi/krivici međunarodne zajednice u procesu disolucije Jugoslavije.⁶⁰

Etničkom čišćenju, ratnim zločinima i zločinima protiv čovječnosti posvećena je cijela lekcija u nastavnom materijalu za osnovne i srednje škole u Kantonu Sarajevo.⁶¹ U uvodnom dijelu sugerira se podsjećanje na posljedice Drugog svjetskog rata te strahote nacističkog režima nad stanovništvom okupiranih dijelova Evrope, posebno Jevrejima. Autor podsjeća na pojmove holokaust i genocid te ih povezuje isključivo s Jevrejskim narodom, izbjegavajući navesti i druge narode, konkretno Rome, Srbe itd. U vezi s pojmom etničkog čišćenja navedeno je: *Etničko čišćenje je posljedica politike kojoj je cilj nasilna promjena etničke strukture na nekom području. Provodi se sistematskim mjerama uskraćivanja građanskih i ljudskih prava dijelu stanovništva, te masovnim nasiljem koje uključuje protjerivanje, uništavanje lične imovine i kulturno-historijske baštine, bespravna lišavanja slobode, torture i ubistva. Na udaru politike etničkog čišćenja najprije su se našli rubni dijelovi zemlje – u istočnoj, sjevernoj i sjevero-zapadnoj Bosni. Da je etničko čišćenje bilo politička odrednica političkog rukovodstva Republike Srpske, jasno je vidljivo iz Odluke o strateškim ciljevima srpskog naroda u Bosni i Hercegovini od 12. maja 1992. godine (objavljena 26. novembra 1993. godine), koju je donijela Skupština srpskog naroda u Bosni i Hercegovini.*⁶² U nastavku je dat i faksimil publikovanja ove Odluke u Službenom glasniku RS od 26. 11. 1991, kao i faksimil dokumenta naredbe komandanta Birčanske brigade VRS Svetozara Andrića kako postupati sa stanovništvom na prostoru Srpske autonomne oblasti Birač, gdje se između ostalog navodi: “Izvršiti iseljenje žena i djece iz muslimanskih sela u Kalesiju i Gračanicu, a muškarce odvoditi u sabirne centre” sa zadatkom da učenici uz pomoć nastavnika analiziraju ove izvore.⁶³ U lekciji se navode i brojni zločini: *Najbrojniji i najteži zločini, uključujući zločin genocida, počinjeni su upravo u krajevima u kojima je vršeno intenzivno etničko čišćenje, na prostoru Bosanske Krajine i u istočnoj Bosni. Na tim prostorima otkriven je i najveći broj masovnih grobnica poput Tomašice kod Prijedora (...) Posljedica provođenja politike etničkog čišćenja bilo je i osnivanje velikog broja logora. Logoraši su živjeli u neljudskim uslovima života. Bolesti, glad, maltretiranja i ubistva su bili svakodnevnica života u logorima.*⁶⁴ Kao ilustracija data je karta otkrivenih masovnih grobnica u Bosni i Hercegovini. Autor je naveo i najznačajnije logore u Bosni i Hercegovini s informacijom ko ih je kontrolirao: *Najveći logori vojske i policije RS bili su oni u sjeverozapadnoj Bosni poput Omarske, Trnopolja, Keraterna i Manjače. Zatim su poznati logori Luka u*

⁶⁰ Vasić 2018, 178, 179.

⁶¹ Muminović i dr. 2018, 25-33.

⁶² Ibid., 26.

⁶³ Ibid., 26-27.

⁶⁴ Ibid., 31.

*Brčkom, Kazneno-popravni dom u Foči, OŠ "Vuk Karadžić" u Bratuncu, logor Batković u Bijeljini, logor "Sušica" u Vlasenici, a na području Sarajeva logor Kula. Veći logori HVO bili su Heliodrom u Mostaru i logor u kasarni "Dretelj". Armija BiH je zarobljenike držala u sabirnim centrima za ratne zarobljenike, zatvorima i drugim mjestima zatočenja (npr. Čelebići su od strane ICTY okarakterisani kao prison-camp).⁶⁵ Ovdje imamo pozitivan primjer navođenja informacije o logorima koje su kontrolirale sve tri vojske, iako nije navedeno ko je u njima zatvaran. Pozitivnim možemo označiti i dosta široko obrađeno pitanje procesuiranja ratnih zločina pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju, dato je objašnjenje na koji način je sud ustanovljen i kako je funkcionirao. Što se konkretnih zločina tiče, autor je nastojao omogućiti multiperspektivan pregled njihove osude: *Srazmjerno broju i težini počinjenih ratnih zločina i zločina protiv čovječnosti, najveći broj sudskih procesa vođen je protiv političkih, vojnih i policijskih čelnika Republike Srpske i pripadnika njihovih vojnih i policijskih struktura za zločine počinjene nad Bošnjacima i Hrvatima. Manji broj sudskih procesa vođen je protiv čelnika i pripadnika Hrvatskog vijeća obrane (HVO) za zločine nad Bošnjacima i Srbima, kao i protiv pripadnika Armije RBiH za zločine nad Srbima i Hrvatima.*⁶⁶ Ovo je dopunjeno i kratkim informacijama o nekim od presuđenih ratnih zločinaca iz sva tri naroda, kao i primjerima priznanja krivice Biljane Plavšić i Dražena Erdemovića kao izvornim materijalom za analizu i diskusiju.⁶⁷*

Ipak, najveća pažnja u ovom materijalu posvećena je genocidu u Srebrenici. Na ukupno dvanaest stranica prezentirana je hronologija dešavanja u Srebrenici i istočnoj Bosni (Bijeljina, Zvornik, Vlasenica, Bratunac, Višegrad, Foča, Rogatica, Rudo, Čajniče itd.) od početka rata pa sve do njenog pada.⁶⁸ U tekstu opterećenom s jako puno faktografskih podataka cilj je bio pokazati sve strahote i obim stradanja bošnjačkog naroda od strane srpskih snaga sprovođenjem politike etničkog čišćenja na ovom prostoru. Činjenica je da je ovu itekako osjetljivu temu jako teško predstaviti i svesti na optimalnu mjeru, ali smatramo da ova količina sadržaja nije primjerena uzrastu učenika i pitamo se kakav će efekat kod njih prouzrokovati u krajnjem ishodu.

Najkontroverzniji prikaz u ovom materijalu jest slikovna usporedba zločina u BiH sa zločinima holokausta počinjenim u Evropi tokom Drugog svjetskog rata – Davidove žute zvijezde i bijele trake korištene za označavanje Bošnjaka i Hrvata u Prijedoru, zatvorenici logora iza bodljikave žice u Buchenwaldu i Trnopolju te slike masovnih grobnica u Majdaneku i Pilici kod Zvornika.⁶⁹ Ovakvi uznemirujući prizori, koliko god da ih je bilo bitno prikazati, nisu sadržaji predviđeni za udžbenike i ako se koriste

⁶⁵ Ibid., 31-32.

⁶⁶ Ibid., 31.

⁶⁷ Ibid., 30, 32-33.

⁶⁸ Ibid., 34-46.

⁶⁹ Ibid., 28.

u nastavi, za to bi trebala posebna priprema učenika. Drugi aspekt je aspekt usporedbe zločina. Autor je pretpostavljamo želio ukazati na primjere iz historije koji su učenici- ma već poznati iz ranije obrađivanog gradiva, ali stvarna opasnost je u poruci koja se šalje dovodeći u istu ravan holokaust i navedene zločine u Bosni i Hercegovini s ciljem da se pojača značaj žrtava vlastitog naroda kroz izvršeno poređenje.

Akteri rata

U analizi smo se nastojali osvrnuti i na ličnosti koje se pojavljuju u lekcijama o ratu 1992-1995. i na način kako je prikazana njihova uloga o ovim dešavanjima. Uglavnom nalazimo političare iz tog vremena, ratne zločince i heroje. Ovdje su posebno ilustrativne različite perspektive u predstavljanju pojedinih ličnosti pa ih svakako vrijedi analizirati.

Alija Izetbegović je ličnost koja se spominje u skoro svim analiziranim udžbenicima. U udžbeniku za 9. razred po nastavnom programu na bosanskom jeziku Alija Izetbegović prikazan je na dvije fotografije. Na prvoj je njegov portret s potpisom da se radi o prvom predsjedniku Predsjedništva samostalne Bosne i Hercegovine,⁷⁰ dok je na drugoj prikazan s Franjom Tuđmanom i Slobodanom Miloševićem nakon potpisivanja Dejtonskog sporazuma.⁷¹ U vezi s posljednjom slikom učenicima je dat zadatak da obrate pažnju na lica osoba na slici, ko je zadovoljan, a ko ne, te da navedenu fotografiju uporede s fotografijom Dragiše Cvetkovića i Vladka Mačeka. Slika potpisivanja Dejtonskog sporazuma u Parizu u decembru 1995. na kojoj su predsjednici Milošević, Tuđman i Izetbegović uz predsjednike SAD, Francuske, Njemačke i Velike Britanije, data je u udžbeniku Povijesti autora Bekavca / Jareba / Rozića.⁷² U potpisu nisu navedena imena, a ni u samom tekstu lekcije ne spominje se ime niti jednog političara, generala i slično. U udžbeniku iz Republike Srpske Alija Izetbegović se spominje kao vođa Muslimana koji je odgovoran za povlačenje pristanka na Kutiljerov plan, a uz njegovu fotografiju u okviru lekcije navedeno je: "Alija Izetbegović (1925-2003), pravnik, islamski teolog i političar. U mladosti je bio aktivan u prohitlerovskoj organizaciji 'Mladi muslimani' zbog čega je robijao poslije Drugog svjetskog rata. Napisao je Islamsku deklaraciju u kojoj se založio za državu zasnovanu na Kuranu, zbog čega su ga komunističke vlasti ponovo osudile. Bio je osnivač i vođa Stranke demokratske akcije i predsjednik Predsjedništva BiH".⁷³ Također, u udžbeniku je na kraju lekcije data slika potpisivanja Dejtonskog sporazuma u Parizu.⁷⁴

⁷⁰ Šabotić / Čehajić 2012, 185.

⁷¹ Ibid., 188.

⁷² Bekavac / Jareb / Rozić 2015, 180.

⁷³ Vasić 2018, 186.

⁷⁴ Ibid., 187.

U istom udžbeniku nalazimo fotografije i kratke biografije Franje Tuđmana, Slobodana Miloševića, Radovana Karadžića i Ratka Mladića, koje su posebno interesantne za poređenje s gore navedenom biografijom Izetbegovića.

*Franjo Tuđman (1922-1999), prvi predsjednik osamostaljene Hrvatske. U Drugom svjetskom ratu bio je partizan. Poslije rata napredovao je do čina generala JNA. Poslije povlačenja iz JNA, pisao je istorijske radove u kojima je, između ostalog, umanjivao zločine nad Srbima i Jevrejima u NDH. Hapšen i osuđivan zbog nacionalističkog djelovanja. Bio je osnivač i vođa Hrvatske demokratske zajednice, najznačajnije političke stranke u Hrvatskoj.*⁷⁵

*Slobodan Milošević (1941-2006), predsjednik Republike Srbije, a potom i Savezne republike Jugoslavije. Po obrazovanju bio je pravnik. Prije nego što se posvetio politici bavio se bankarstvom. Predvodio je Savez komunista Srbije, a potom Socijalističku partiju Srbije. Od 2001. do 2006. bio je zatvorenik Međunarodnog suda u Hagu.*⁷⁶

*Radovan Karadžić (1945), psihijatar, pjesnik i političar. Kao osnivač i vođa Srpske demokratske stranke imao je izuzetno važnu ulogu u stvaranju Republike Srpske, čiji je bio prvi predsjednik. Vlasti Srbije su ga 2008. izručile Međunarodnom krivičnom sudu u Hagu.*⁷⁷

*Ratko Mladić (1943), kao pukovnik Jugoslovenske narodne armije, imao je važnu ulogu u odbrani Srba u Hrvatskoj 1991. godine. Kao general bio je od 1992. do 1996. godine načelnik Glavnog štaba Vojske Republike Srpske. Vlasti Srbije su ga 2011. godine izručile Međunarodnom krivičnom sudu u Hagu.*⁷⁸

Evidentno je da je u biografijama Izetbegovića i Tuđmana istaknuta njihova zatvorska prošlost te da je potencirana njihova negativna uloga spram prošlog sistema i srpskog naroda. Suprotno tome, dva političara i general, koji su optuženi zločinci, a dvojica i prvostepeno osuđeni, prikazani su u pozitivnijem svjetlu. Zanimljiva je formulacija koju nalazimo kod Karadžića i Mladića da su ih vlasti Srbije izručile Međunarodnim krivičnom sudu u Hagu (može se tumačiti kao svaljivanje krivice na drugog i potcrtavanje nepravde) bez navođenja zbog čega su tamo. Prvostepene presude koje su izrečene 2016. i 2017. godine pred sudom se uopće ne spominju.

Podatke o optužnicama, suđenju i presudama, kao i faksimile tjeralice s nagradom za informaciju o Miloševiću, Karadžiću i Mladiću možemo naći u Nastavnim materijalima Kantona Sarajevo.⁷⁹ Ovi nastavni materijali navode i druge presude Haškog tribunala za opsadu Sarajeva – Dragomir Milošević, Stanislav Galić, zločine

⁷⁵ Ibid., 179,

⁷⁶ Ibid.

⁷⁷ Ibid., 185.

⁷⁸ Ibid., 186. Ovdje je vrlo indikativno postavljanje fotografija Mladića i Izetbegovića jedne ispod druge.

⁷⁹ Muminović i dr. 2018, 29.

nad civilnim stanovništvom u Prijedoru – Milomir Stakić, zločine u Ahmićima – Dario Kordić, zločine u Čelebićima – Esad Landžo⁸⁰ te zločine u Srebrenici – Radoslav Krstić, Vujadin Popović, Ljubiša Beara i drugi.⁸¹

Žrtve – perspektiva čovjeka i univerzalne vrijednosti

U moru faktografije kojom su prezentirani događaji rata 1992-1995. godine nastojali smo pronaći perspektivu čovjeka. Očekivano, nju bi trebalo tražiti kroz prikaz ili priču o žrtvama. U udžbeniku autora Šabotića / Čehajića žrtve se praktično i ne spominju. Autori su se fokusirali na predstavljanje hronologije događaja koja je gotovo potpuno dehumanizirana. Ljudsku perspektivu možemo prepoznati na slici izglednijih i izmučenih zatvorenika iz koncentracionog logora Trnopolje uslikanih iza bodljikave žice kojima je uzeta sloboda uz postavljena pitanja: *Kakva osjećanja u tebi izaziva ova fotografija? Zašto se ovi ljudi nalaze iza bodljikave žice? Zašto su neuhranjeni? Šta to znači? Postoji li ikakvo opravdanje za ovakav tretman zatvorenika?*⁸²

Čak ni ovakav primjer ne možemo pronaći u udžbeniku Povijesti autora Bekavac / Jareb / Rozić. Jedina rečenica koja spominje žrtve jest ona koja se odnosi na pad Srebrenice i Žepe: *Pri zauzimanju tih područja došlo je do najvećeg stradanja civilnog stanovništva poslije Drugog svjetskog rata.*⁸³

U udžbeniku D. Vasića žrtve u ratu u Bosni i Hercegovini su nevidljive, ali su one stradale od NATO bombardovanja itekako opisane: *Od 24. marta do 10. juna 1999. godine (78 dana) bombardovale su vojne ciljeve, ali i mostove, fabrike; pogodile su i brojne škole, bolnice, stambene zgrade. Agresor je bio tehnički nadmoćan. Uglavnom je napadao raketama sa brodova na Jadranskom moru i avijacijom. Ubio je između 1.200 i 2.500 civila, među kojima je bilo 88 djece. Upotrijebio je i kasetne bombe i bombe sa osiromašenim uranijumom, koje su odnosile živote i prouzrokovale bolesti i poslije rata.*⁸⁴

Najbolji primjer kako rat utiče na život ljudi jest lekcija “Opsada Sarajeva – Svakodnevni život i ugrožavanje humanitarnog prava” u kojoj je opisana svakodnevica Sarajlija u periodu od 1992. do 1995. godine.⁸⁵ S primjerima o ishrani, humanitarnoj pomoći, prikupljanju ogrjeva, pronalaženju vode i sl. tema je pogodna za razvijanje empatije kod učenika.

⁸⁰ Ibid., 30.

⁸¹ Ibid., 44.

⁸² Šabotić / Čehajić 2012, 185.

⁸³ Bekavac / Jareb / Rozić 2015, 179.

⁸⁴ Vasić 2018, 182-183.

⁸⁵ Muminović i dr. 2018, 16-24.

Zaključak

Prezentirani rezultati analize udžbenika za predmet historija završnih razreda osnovne škole i ovoga puta su nam pokazali da se trend u monoperspektivnom pristupu temama iz nacionalne historije koji postoji u udžbenicima odnosi i na sadržaje o posljednjem ratu. Udžbenički sadržaji politizirani su jednako kao i potreba da se teme o ratu 1992-1995. godine ponovno uvedu u nastavne programe i nastavnu praksu iako nezvanično nikad ni nisu izbačene. Polazeći sa stanovišta da je pojam nacionalna historija različito interpretiran, očekivano je da je i tumačenje prirode rata 1992-1995. godine različito. Udžbenici su napisani po posebno kreiranim nastavnim programima i svoji sadržajem nastoje odgovoriti na projicirane ishode učenja, u kojima se nažalost ne nalaze univerzalne vrijednosti. Zavirivši u popis literature korištene u izradi udžbenika mogli smo se uvjeriti u postojanje po svega nekoliko bibliografskih jedinica novijeg datuma⁸⁶ ili pak naslova poput "Istorijske i strateške osnove Republike Srpske" i "Dugo kretanje između klanja i oranja" iz pera Milorada Ekmečića⁸⁷. U udžbenik za nastavu povijesti na hrvatskom jeziku ovakav popis literature nije ni dat, dok je u Nastavnim materijalima Kantona Sarajevo dat popis preko 130 bibliografskih jedinica različite provenijencije⁸⁸ kao i spisak presuda Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju u Hagu sa linkovima za pristup dokumentaciji.⁸⁹

Nekad zabranjeni i izbrisani uvredljivi sadržaji kakvi su agresija i građanski rat ponovno su se vratili u udžbenike bez ikakvih sankcija. Jedina promjena nabolje jest to što se jezik mržnje i stereotipi kakvi su se nekad pojavljivali u udžbenicima devedesetih sada ne vide direktno, ali se mogu iščitati između redova ili kroz šutnju o događajima koji bi trebali biti dio kompletnog narativa. Zato ne čudi što se autori udžbenika ponašaju kao za "švedskim stolom" te s njega uzimaju samo ono što im se dopada, odnosno ono što je nacionalno-politički korektno i odgovara interesima vlastitog naroda. Ono što karakteriše analizirane sadržaje jest selektivno iznošenje činjenica, apostrofiranje žrtve vlastitog naroda i minimiziranje ili potpuno ignoriranje žrtava drugih naroda, izbjegavanje navođenja krivice pojedinaца iz vlastitog naroda i sl. Najporaznija u svemu je konstatacija da je perspektiva čovjeka skoro potpuno nevidljiva. Rat kao pojava koja potpuno dehumanizira ljudsko društvo nije prikazan u tom svjetlu, a vrijednost mira, slobode i saradnje ne može se uopće iščitati kroz analizirane sadržaje. I upravo na ovom mjestu treba postaviti pitanje kakvu poruku šaljemo učenicima? Kakav je ishod poučavanja o ratu 1992-1995?

⁸⁶ Šabotić/Čehajić 2012, 196-197;

⁸⁷ Vasić 2018, 193.

⁸⁸ Muminović i dr. 2018, 181-186.

⁸⁹ Muminović i dr. 2018, 167-178.

Bosna i Hercegovina je jedna od zemalja slučaja koja se navodi u preporuci Vijeća Evrope o nastavi historije u konfliktnim i postkonfliktnim područjima.⁹⁰ Sam tekst preporuke izuzetno je koristan da nas podsjeti na to šta su uloga i cilj nastave historije: *Istorija takođe igra ključnu političku ulogu u današnjoj Evropi. Ona može doprineti boljem razumevanju, toleranciji i poverenju među pojedincima i narodima Evrope ili može postati snaga podele, nasilja i netolerancije... Nastava istorije, dakle, može da bude sredstvo podrške miru i pomirenju u konfliktnim i postkonfliktnim područjima, kao i toleranciji i razumevanju (...)* Nastava istorije je proces tokom koga se nastavnici konsultuju, obučavaju, prekvalifikuju, podržavaju, opskrbljuju resursima, podstiču i štite u primeni novih pristupa kontroverznim i osetljivim pitanjima. (...) U klasičnoj nastavi istorije naglašava se jedno jedino tumačenje događaja kao "istina", što je politički probitačno. U međunarodnim okvirima sada je prihvaćeno da može postojati mnoštvo pogleda i tumačenja koji se zasnivaju na dokazima. Multiperspektivni pristup koji pomaže učenicima i podstiče ih da poštuju različitost i kulturne razlike u sve globalizovanijem svetu valjaniji je od klasične nastave, koja može da pojača negativnije aspekte nacionalizma. (...) Multiperspektivna nastava istorije pružiće učenicima analitičke veštine (i znanje o materiji) koji će im pomoći da razviju veću kritičnost mišljenja. Stoga je to predmet koji može da pomogne u veoma ključnom delu razvoja deteta u ovoj eri stalnih promena.⁹¹

Analizirajući aktuelne udžbenike historije, izdvajajući primjere narativa iz njih i slažući ih u jedan paralelan niz dobili smo multiperspektivnu sliku koja se nadopunjuje, proverava i upotpunjava. Što je izbjegnuto u jednom, objašnjeno je u drugom udžbeniku i slično. Konsenzus za utvrđivanje zajedničkog pristupa izučavanju ovog perioda u školi od strane historičara u Bosni i Hercegovini koji je predvidjela Parlamentarna skupština Vijeća Evrope još uvijek je jako daleko i čini se da je nedostižan sve dok imamo obrazovanje na svim nivoima organizirano po etno-nacionalnom principu i dok ishod učenja o ratovima bude mržnja prema drugom, drugačijem, agresoru, onome koji je počeo rat, onome ko je izazvao i počinio zločine.

Ono što nam preostaje jest multiperspektivnost. Stručnjaci koji su bave udžbenicima u podijeljenim i postkonfliktnim društvima pored kratkoročnih mjera kao što su moratorij na podučavanje o osjetljivim temama koje se tiču konflikta ili uklanjanja uvrjedljivih sadržaja iz udžbenika – sve su već isprobane na našim prostorima – predlažu dugoročne zajedničke projekte na izradi udžbenika kakvi su francusko-njemački ili poljsko-njemački udžbenici historije, kao i dodatni nastavni materijali koje kroz različite projekte priređuju EUROCLIO i CDRSEE uz primjernu multiperspektivnog pristupa.⁹² Sjajan primjer u pristupu izučavanja o Sre-

⁹⁰ Preporuka Vijeća Evrope Rec(1880)2009.

⁹¹ Ibid.

⁹² Bentrovato 2017, 37-76.

brenici dala je Dubravka Stojanović kroz tri predložena nivoa u radu: 1. Iznošenje egzaktnih podataka (imena, brojke, događaj) 2. Ukrštavanje historijskih izvora (štampa – različite provenijencije i različitih perioda; dokumenti) i 3. Korištenje sjećanja i svjedočenja.⁹³ To svakako može biti početak. Dalji bi korak bio udžbenik urađen po principu zajedničkog izraelsko-palestinskog, u kojem postoje tri paralelne kolone – lijeva u kojoj su dati narativi iz izraelske perspektive, desna u kojoj su dati narativi o istom događaju iz palestinske perspektive i srednja koja je prazna u koju učenici sami ispisuju svoje tumačenje događaja.⁹⁴ U našem slučaju imali bismo udžbenik s više kolona, ali bi učinak bio nesumnjivo bolji od podjela i manipulacija historijom koje imamo danas.

IZVORI I LITERATURA

Izvori

1. Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju, Službeni glasnik BiH 18/03.
2. Zajedničke jezgre nastavnih planova i programa za historiju definirane na ishodima učenja, Službeni glasnik BiH br. 3/16.
3. Preporuka Vijeća Evrope o historiji i podučavanju historije u Evropi, REC1283(1996)
4. Preporuka 2001(15) o nastavi historije u Evropi u 21. stoljeću, Vijeće Evrope, Komitet ministara
5. Preporuka vijeća Evrope 1454 (2000), Obrazovanje u Bosni i Hercegovini (april 2000)
6. Preporuka Vijeća Evrope o podučavanju istorije u Evropi dvadeset prvog vijeka. Preporuka REC(2001)15, <https://rm.coe.int/16804bcc5d>
7. Smjernice za pisanje i ocjenu udžbenika povijesti za osnovne i srednje škole u Bosni i Hercegovini, Službeni glasnik BiH 05/07.

Literatura

1. Adwan, S. / Bar-On, D. / Musallam, A. / Naveh, E. 2003, *Learning each others historical narrative: Palestinians and Israelis*, Prime 2003.
2. Analiza sadržaja udžbenika istorije u Srbiji o ratovima u bivšoj Jugoslaviji u svjetlu utvrđenih činjenica pred MKSJ, u: *Udžbenici istorije u post-konfliktnim društvima: Obrazovanje za pomirenje?*, Forum za tranzicionu pravdu, 5, Fond za humanitarno pravo, Beograd 2015, 11-24.

⁹³ Stojanović 2014, 17-21.

⁹⁴ Adwan et al. 2003.

3. Bekavac, S. / Jareb, M. / Jozić, M. 2015, *Povijest 9, udžbenik za 9. razred osnovne škole*, Alfa Mostar, Mostar 2015.
4. Bentrovato, D. 2017, History Textbook Writing in Postconflict Societies: From Battlefield to Site and Means of Conflict Transformation, in: *History Education and Conflict Transformation, Social Psychological Theories, History Teaching and Reconciliation* (Eds. Psaltis, Charis, Carretero, Mario, Cehajic-Clancy, Sabina), Palgrave Macmillan, 2017, 37-76.
5. Dimou, A. 2015, Udžbenici istorije u jugoistočnoj Evropi: suočavanje sa izazovima 21. veka, u: *Udžbenici istorije u post-konfliktnim društvima: Obrazovanje za pomirenje?*, *Forum za tranzicionu pravdu*, 5, Fond za humanitarno pravo, Beograd 2015, 34-43.
6. Forić Plasto, M. 2018, Marginalne grupe na stranicama savremenih bosansko-hercegovačkih udžbenika historije, u: *Na margini povijesti*, Edicija Zbornici, Knjiga 5, UMHIS, Sarajevo 2018, 135-175.
7. Karge, H. / Batarilo, K. 2008, *Historija 20. stoljeća u udžbenicima Bosne i Hercegovine: Analiza udžbenika historije za završne razrede osnovne škole*, OSCE misija u Bosni i Hercegovini, 2008.
8. Karge, H. / Batarilo, K. 2008a, *Reforma nastave historije u Bosni i Hercegovini Modernizacija udžbenika historije u BiH: od uklanjanja uvredljivog sadržaja iz udžbenika u toku 1999. godine do nove generacije udžbenika u školskoj 2007./2008. godini*, Georg Eckert Institut, Braunschweig, 2008.
9. Karge, H. / Batarilo, K. 2009, Guidelines guiding history textbook production? Norms and practices of history textbook policy in Bosnia and Hercegovina, in: *>Transition< and the Politics of History Education in Southeastern Europe* (Ed. Augusta Dimou), Eckert. Die Schriftenreihe Studien des Georg-Eckert-Instituts zur internationalen Bildungsmedienforschung, Bd. 124, V&R unipress, Göttingen 2009, 307-356.
10. Katz, V. 2015, Analiza udžbenika historije u Bosni i Hercegovini (8. i 9. razred osnovne škole, 4. razred gimnazije i 1. i 2. razred stručnih škola), u: *Udžbenici istorije u post-konfliktnim društvima: Obrazovanje za pomirenje?*, *Forum za tranzicionu pravdu*, 5, Fond za humanitarno pravo, Beograd 2015, 52-63.
11. Martić, M. / Tutnjević, S. 2018, *Problem naučenog neučenja, Analitički osvrt na kritične faktore osnovnog i srednjeg obrazovanja*, Friedrich Ebert Stiftung, Sarajevo 2018.
12. Muminović, A. / Hasičić, A. / Forić Plasto, M. 2018, *Nastavni materijal za izučavanje opsade Sarajeva i zločina genocida počinjenog u Bosni i Hercegovini u periodu od 1992. do 1995. godine u osnovnim i srednjim školama Kantona Sarajevo*, Ministarstvo obrazovanja, nauke i mladih Kantona Sarajevo, Sarajevo

- 2018.
13. Pingel, F. 2017, A Clash of Communication? Intervening in Textbook Writing and Curriculum Development in Bosnia and Herzegovina After the War of 1992-1995, in: *History Education and Conflict Transformation, Social Psychological Theories, History Teaching and Reconciliation* (Eds. Psaltis, Charis, Carretero, Mario, Cehajic-Clancy, Sabina), Palgrave Macmillan, 2017, 231-255.
 14. Pingel, F. 2009, From Ownership to Intervention – or Vice Versa? Textbook Revision in Bosnia and Herzegovina, in: *>Transition< and the Politics of History Education in Southeastern Europe* (Ed. Augusta Dimou), Eckert. Die Schriftenreihe Studien des Georg-Eckert-Instituts zur internationalen Bildungsmedienforschung, Bd. 124, V&R unipress, Göttingen 2009, 251-306.
 15. Radušić, E. (ur.) 2015, *Zloupotreba istorije u procesima koji su doveli do posljednjeg rata u BiH: Okvir za promjenu paradigme u izučavanju istorije u bosanskohercegovačkim školama*, EUROCLIO HIP BiH, Sarajevo 2015.
 16. Soldo, A. / Salibašić, A. / Marshall, A. / Šabotić, D. / Radušić, E. / Bičo, F. / Forić, M. / Ibrahimović, N. / Hadžiabdić, N. / Veličković, N. / Buljević, S. / Popov-Momčinović, Z. / Smajić, Z. 2017, *Obrazovanje u BiH : čemu (ne) učimo djecu? : analiza sadržaja udžbenika nacionalne grupe predmeta u osnovnim školama, Sarajevo : Mas media : Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina, Sarajevo 2017.*
 17. Stojanović, D. 2014, Historia est patria mea. Kako učiti o Srebrenici?, *Školegijum*, Sarajevo 2014, 17-21.
 18. Stradling, R. 2003, *Kako predavati historiju Evrope 20. vijeka*, Projekat “Učenje i nastava historije Evrope dvadesetog vijeka”, Vijeće za kulturnu saradnju, Izdavaštvo Vijeća Evrope 2003.
 19. Stradling, R. 2003a, *Multiperspektivnost u nastavi iz historije: Uputstvo za nastavnike*, Izdavaštvo Vijeća Evrope 2003.
 20. Šabotić, I. / Čehajić, M. 2012, *Historija 9, udžbenik za deveti razred devetogodišnje osnovne škole, Nam Tuzla i Vrijeme Zenica 2012.*
 21. Torsti, P. 2003, *Divergent Stories, Convergent attitudes. A study on the presence of history, history textbooks and the thinking of youth in post-war Bosnia and Herzegovina*, Taifuuni, Helsinki 2003.
 22. Trbić, Dž. (ur.) 2007, *Čemu učimo djecu? : obrazovanje u Bosni i Hercegovini : analiza sadržaja udžbenika nacionalne grupe predmeta*, Fond otvoreno društvo, Promente : Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina, Sarajevo 2007.
 23. Vasić, D. D. 2018, *Istorija za 9. razred osnovne škole*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Istočno Novo Sarajevo 2018.

Melisa Forić Plasto
Divided past for the divided future!?
War 1992-1995 in the contemporary history textbooks of
Bosnia and Herzegovina

Summary

Comparative analysis of the three history textbooks and additional teaching material for the final grade of elementary schools in Bosnia and Herzegovina showed again that monoperspective approach is the trend which is spread on the themes of the war 1992-1995. Contents of the history textbooks are politicized as well as the need to bring them back into the curricula and educational practice even though they have never been expelled from there. Bearing in mind that the term national history is differently interpreted in each of the parallel existing educational systems it is expected that explanation of the nature of the war is different. Textbooks are written according to the specially created curricula and with their contents they are trying to answer to the projected learning outcomes, in which we can not find the universal values.

Once forbidden and erased offensive contents such as aggression and civil war came back into the history textbooks without any sanction. Only positive improvement is that language of hatred and stereotypes that were part of the textbooks in 90-ties are not directly visible now, but they can be read between the lines or through the silence about the events which need to be part of the complete narrative. It is not surprising that textbook authors act like they are behind the Swedish table and they pick up only what they like, or what is nationally and politically correct and which is in a line of the needs of own people. Selective presentation of the facts, emphasizing the victim of its own nation and minimizing or complete ignorance of the victims of other nations, avoiding stating the guilt of the individuals from own nation, etc. War as a process which completely dehumanizes humanity is not presented in that light, and values of peace, freedom and cooperation we can not read at all in the analyzed textbook lessons. That is why is necessary to ask a question what is the message that we send to our students? What is the outcome of the teaching about the war 1992-1995?

Bosnia and Herzegovina is one of the countries who is mentioned in the Recommendation of the Council of Europe about history teaching in conflict and post-conflict areas. The text of Recommendation is useful to remind us what is the role and aim of history teaching, and multiperspectivity is a way to overcome the divisions and different interpretations that we have in our school systems. Analyzing the contemporary history textbooks and bringing the examples of narratives

and putting them into one line we create a multiperspective picture which can be completed, adjusted and critically assessed. What has been avoided to be explained in one, it is described in the other, etc. Consensus for common approach in teaching this very sensitive period in schools by the local historians which has been predicted by the Parliamentary assembly of the Council of Europe is still very far away and it seems almost unreachable while we have education of all levels organized by ethno-national principles and while learning outcomes about the wars is a hatred for others, different, aggressors, to those who started the war, to those who committed the crimes. What we have as an opportunity is a multiperspectivity. Experts for textbooks in divided and post-conflict societies beside short term measures like moratorium for teaching sensitive issues about the conflict or removing offensive contents from the textbooks – those were already implemented in our country – suggest long term joint project for the creating textbooks like French-German or Polish-German history textbooks, or as additional teaching materials such are projects of EUROCLIO and CDRSEE. Great example was given by Dubravka Stojanović on teaching about Srebrenica with three suggested levels of work: 1. bringing the exact data (names, numbers, events), 2. confronting the historical sources (newspapers, documents, etc) and 3. using memories and personal stories of witnesses. This can definitely be a start. Further step would be a textbook made like the common Israeli-Palestinian textbook in which three parallel columns exist. Left with the narratives from Israeli perspective, right with the narratives from Palestinian perspective and middle one which is empty for the students to fill it up by themselves. In our case we would have a textbook with more columns but effect would be better than divisions and history manipulations what we have now.